

WPLYW POZIOMU UPZEMYSŁOWIENIA REGIONU NA ZATRUDNIENIE W ROLNICTWIE

Praca doktorska mgr inż. Franciszka Tomczaka

Promotor: Doc. dr Z. Kozłowski

Referenci: Prof. Anatol Brzoza

Doc. Antoni R. Jankiewicz

Obrona pracy odbyła się dnia 25. IV. 1963 r.
w Szkole Głównej Planowania i Statystyki
w Warszawie (Wydział Ekonomiki Produkcji)

Streszczenie

Ogólny rozwój gospodarczy społeczeństw związany jest z ciągłą ewolucją obrazu demograficznego wsi. Ewolucji ulega ilość i struktura ludności zatrudnionej w rolnictwie i utrzymującej się z rolnictwa. Jednocześnie współzależnie z ruchami ludnościowymi obserwuje się znaczne przeobrażenia produkcyjne w poszczególnych gospodarstwach rolnych i w całym rolnictwie. Problemy związków i zależności struktury ekonomicznej gospodarki rolnej, w tym także zagadnienie wykorzystania i mobilności czynnika pracy w rolnictwie, od procesów uprzemysłowienia stają się jedną z podstawowych dziedzin badawczych ekonomii rolniczej. Powszechne jest obecnie przekonanie, iż obecny poziom zatrudnienia rolniczego, bilans pracy w rolnictwie oraz poziom i kierunki odpływu ludności z rolnictwa zależą bezpośrednio od sytuacji ekonomicznej i rozwoju gospodarczego kraju i regionu. Rzecz jasna odnosi się to zarówno do analizy sytuacji obecnej jak i analizy historycznej. Ponieważ w Polsce występuje wyraźne zróżnicowanie międzyregionalne w poziomie rozwoju gospodarczego (często w skali bardzo niewielkich regionów terytorialnych), szczególną uwagę zwraca współzależność pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego i kształtowaniem się ogólnych warunków ekonomicznych, a poziomem i kierunkami zmian struktury produkcyjnej rolnictwa, szczególnie zaś stanem i zmianami czynnika pracy w rolnictwie danego regionu.

Najogólniej biorąc, praca skonstruowana jest na dwu podstawach: teoretycznej (w zakresie ogólnego znaczenia czynnika pracy w rolnictwie i uzasadnienia sposobu opracowania oraz analizy materiału faktycznego) i empirycznej (wyniki i analiza przeprowadzonej ankiety gospodarstw indywidualnych). Badania własne autora, ograniczone możliwościami technicznymi i specyfiką przyjętej metody, mają niejednokrotnie zakres znacznie węższy aniżeli przedstawione poglądy lub wnioski. Stosunkowo skromny zakres materiału empirycznego każe traktować podjętą próbę jako pewnego typu studium „laboratoryjne”. W takich przypadkach wnioski muszą się opierać na znacznie szerszej wiedzy o gospodarstwie chłopskim i prawidłowościach rządzących naszą gospodarką rolną niż ta, jaką daje nawet najbardziej szczegółowe jednorazowe dochodzenie¹.

W naszym przypadku materiały empiryczne stanowią także punkt wyjścia do potwierdzenia lub weryfikacji niektórych poglądów oraz umożliwiają rozszerzenie rozumowania poza osiągnięte wyniki ankiety. Stanowi to drugi zasadniczy nurt

¹ W podobnej sytuacji M. Pohorille i A. Woś piszą: „Nieuchronne są przeto próby wychodzenia poza ramy samej ankiety i formułowania pewnych uogólnień, których nie można uznać za nic więcej niż za hipotezę wymagającą jeszcze dalszej weryfikacji” M. Pohorille, A. Woś: Motywy produkcyjnych decyzji chłopów PWE, Warszawa 1962, str. 4.

pracy odnoszący się do metody badania szczegółowego. Z tego względu stosunkowo obszernie przedstawiono literaturę przedmiotu, weryfikację różnorodnych metod badawczych i wyniki badań związanych z tematem, następnie zaś uzasadnienie własnej metody postępowania, weryfikację innych wyników itp.

Generalnym punktem wyjścia przeprowadzonej analizy tematu jest podjęcie badania dwu regionów o skrajnie zróżnicowanym poziomie uprzemysłowienia (region podstołeczny — region podlaski) w ramach jednej jednostki administracyjnej (województwo warszawskie). Pozwoliło to na prześledzenie tendencji i losów rolnictwa kształtowanych wpływem uprzemysłowienia. Co dzieje się z rolnictwem — jak kształtuje się intensywność i struktura produkcji rolniczej, jak zmienia się czynnik pracy w rolnictwie, jak różnicuje się rolnictwo w regionie uprzemysłowionym i nieuprzemysłowionym — oto istotne pytania stojące na porządku dziennym w związku z szybkim procesem industrializacji kraju. Celem pracy jest próba poszukiwań niektórych odpowiedzi na tak postawione pytania, sformułowania wynikających z tego wniosków lub postawienia problemów wymagających opracowania.

Jak wiemy, ekonomiczny i społeczny wpływ procesu industrializacji na rolnictwo i wieś stał się ostatnio przedmiotem intensywnych studiów¹. Podjęte pod auspicjami PAN badania koncentrują się nad bieżącymi i przyszłymi konsekwencjami procesu industrializacji. Zapoczątkowanie i szybka intensyfikacja tych badań w ostatnim okresie potwierdza celowość wyboru tematu i określa jednocześnie jego miejsce w szerszej problematyce badań nad ekonomicznymi skutkami procesu uprzemysłowienia dla rejonu i rolnictwa.

W swym dotychczasowym historycznym rozwoju rolnictwo, podobnie jak inne gałęzie gospodarki narodowej, wykazuje cechy znacznego zróżnicowania terytorialnego. W związku z tym wyjątkowo interesujące może być szczegółowe rozpoznanie, czy w związku z szybkim procesem industrializacji jako podstawowej siły rozwoju gospodarczego rosną lub maleją regionalne różnice w poziomie i strukturze produkcji rolnej? Jakie siły działają na rzecz zwiększenia lub niwelacji tych różnic. Wstępne rozpatrzenie tego zagadnienia z punktu widzenia kształtowania się zasobów i wykorzystania czynnika pracy w rolnictwie polskim skłania do postawienia tezy, iż w gospodarce naszej działają siły niwelujące regionalne różnice w gospodarce rolnej kraju. Na obecnym etapie swego rozwoju rolnictwo Polski podlega działaniu sił, które przełamują oddziedziczone różnice terytorialne i wyrównują jego ogólny poziom. Jednym z podstawowych elementów zróżnicowania ekonomiki rolnictwa poszczególnych rejonów jest kształtowanie się zasobów, wykorzystania i ruchu czynnika pracy w rolnictwie. Na przykładzie kształtowania się tego czynnika można zatem uczynić próbę określenia stopnia ekonomicznego oddziaływania poziomu uprzemysłowienia regionu na gospodarke rolną i jej ewolucję. Przemysł uznajemy przy tym za podstawową siłę kreacji kierunków ewolucji rolnictwa i taki jest punkt widzenia autora.

W pracy kolejno przedstawiono trzy zasadnicze problemy: a) jak kształtuje się intensywność produkcji w związku z charakterem rejonu i zasobami czynnika pracy; b) jak kształtuje się bilans pracy w badanych gospodarstwach rejonu uprzemysłowionego i nieuprzemysłowionego c) jak przebiega proces odpływu ludności rolniczej (zasięg i tempo migracji, formy migracji, kierunki odpływu itp.) w obu regionach i jaka jest zależność procesów migracji od niektórych elementów struktury ekonomicznej regionu i gospodarstw rolnych, ewentualnie jaki jest wpływ migracji i poziomu zatrudnienia w rolnictwie na tę strukturę. W tym zakresie przedstawiono wyniki i wnioski z przeprowadzonych badań. Obok tego w pracy zamieszczono syntetyczny przegląd podstawowych zagadnień i poglądów w kwestiach roli czynnika ludnościowego w rozwoju gospodarczym kraju, tendencji kształtowania się poziomu zaludnienia i zatrudnienia rolniczego w skali międzynarodowej i w Polsce oraz roli i znaczenia czynnika pracy i migracji ludności rolniczej w obecnych warunkach społeczno-ekonomicznych w związku z procesem uprzemysłowienia.

Zawarty w pracy materiał liczbowy i związane z nim rozważania pozwoliły na sformułowanie szeregu wniosków i tez, znajdujących mniej lub więcej gruntowne uzasadnienie. Podstawowe problemy mobilności siły roboczej w rolnictwie w związku z warunkami i czynnikami związanymi z ogólnym rozwojem gospodarczym

¹ Por. „Program prac badawczych Komitetu Badań Rejonów Upzemysławianych” nr 1, 1962.

kraju przedstawiono we wstępie i rozdziale IV. Przesunięcia potencjału pracy z rolnictwa do innych gałęzi gospodarki narodowej powodują szereg pozytywnych i negatywnych skutków ekonomicznych, społecznych itp. np. w zakresie wydajności pracy w rolnictwie i przemyśle, warunkach życiowych miast i wsi, organizacji produkcji rolniczej, kształtowaniu się dochodów i stopy życiowej itd. Dotychczasowy zakres naszej wiedzy o procesach przemieszczania czynnika pracy w związku z przemysłowieniem kraju uznać należy najogólniej za niewystarczający. W pracy poczyniono próbę rozpatrzenia niektórych związanych z tym zagadnień posługując się specjalnie do tego celu wybraną metodą badania (monografia porównawcza), konfrontacją materiałów liczbowych, dokumentacją literaturową itp.

Porównanie niektórych elementów struktury ekonomicznej gospodarstw indywidualnych rejonu przemysłowionego i nieprzemysłowionego szczególnie zaś porównanie stanu, wykorzystania i mobilności czynników pracy w rolnictwie uzasadnia postawienie tezy o istnieniu i narastaniu tendencji wyrównujących dysproporcje międzyregionalne. Istnienie tej tendencji stać się może zasadniczym elementem ekonomicznego rozwoju gospodarki rolnej oraz istotnym czynnikiem niwelacji skutków regresywnych skoncentrowanego z natury rzeczy procesu przemysłowienia na wszystkie regiony kraju. Uzasadnienie tej tezy wynika z konkluzji dotyczących kolejnych rozdziałów pracy w zakresie intensywności produkcji w badanych gospodarstwach, bilansu siły roboczej i migracji ludności rolniczej. Jak się okazuje, strukturę ekonomiczną gospodarki chłopskiej charakteryzuje ewolucja w kierunku wyrównania w skali całego kraju, niezależnie od regionu.

A. Struktura produkcyjna gospodarstwa chłopskiego przystosowuje się do wielkości posiadanych podstawowych czynników produkcji. Wychodząc z tego założenia przyjęto (rozdział II), że na podstawie posiadanych materiałów o użytkowaniu ziemi, zasiewach i obsadzie inwentarza najogólniej sądzić można o strukturze produkcyjnej badanych gospodarstw. Głównym, wynikającym z analizy danych stwierdzeniem, jest skonstatowanie tendencji wyrównania ogólnych wskaźników produkcji w porównywalnych grupach gospodarstw regionu przemysłowionego i nieprzemysłowionego. W związku z tym występuje potrzeba nowego spojrzenia na tendencje rozwojowe rolnictwa w pobliżu ośrodków miejskich przemysłowionych (niwelujące oddziaływanie skutków progresywnych industrializacji kraju na międzyregionalne różnice w poziomie rozwoju rolnictwa).

B. Ogólny obraz wykorzystania pracy w rolnictwie uzyskujemy poprzez bilans pracy. Porównanie potencjału pracy z jego faktycznym zapotrzebowaniem pozwala na ocenę stopnia wykorzystania tego czynnika w gospodarstwie chłopskim. Przeprowadzone przez nas rachunki (rozdział III) potwierdzają opinię o nadmiarze czynnika pracy w większości badanych gospodarstw. Nadmiar ten występuje zarówno w gospodarstwach rejonu nieprzemysłowionego i regionu przemysłowionego.

C. Ostatnim elementem analizy uzasadniającym tezę podstawową są rozważania poświęcone migracji ludności rolniczej (rozdział IV). W obu badanych regionach występuje zjawisko wyrównania ogólnego poziomu odpływu ludności rolniczej, przy czym różne jest ono w swej strukturze — w rejonie przemysłowionym dominuje praca poza rolnictwem związana z zamieszkaniem w gospodarstwie, w rejonie nieprzemysłowionym dominuje odpływ stały. W zakresie kształtowania odpływu ludności rolniczej wpływ przemysłowienia jest najbardziej widoczny w obu regionach.

W świetle przeprowadzonej analizy różnorodnych czynników wyrównujących poszczególne zjawiska ekonomiczne w rolnictwie regionu przemysłowionego i nieprzemysłowionego wydają się mieć w skali kraju w obecnych warunkach znaczenie względne. Prawidłowy rozwój gospodarczy organizmu ogólnopolskiego jest granicą limitującą zasięg dysproporcji regionalnych. W chwili gdy dysproporcje te hamują ogólny rozwój kraju polityka gospodarcza podejmuje środki ich likwidacji. W warunkach dynamicznego rozwoju gospodarki krajowej skutki progresywne odnoszą się do całego kraju i posiadają wpływ regulujący na cały kraj.

W uzasadnieniu lub w związku z generalną tezą pracy rozwinęto również szereg zagadnień związanych z:

- analizą stanu zróżnicowania regionalnego rolnictwa;
- problematyką intensywności produkcji w gospodarstwach indywidualnych;
- stanem zatrudnienia i bilansem pracy w gospodarstwach rolnych;
- kształtowaniem się poziomu i struktury migracji ludności rolniczej oraz jej zatrudnienia poza rolnictwem;

- metodyką przeprowadzonych analiz;
- poglądami reprezentowanymi w związku z tematem w literaturze ekonomiczno-rolniczej itp.

Powiedzieć można, że obecnie perspektywy, przyszłość jest jednoznaczna — postęp uprzemysłowienia kraju zwiłokrotni oddziaływanie sfery przemysłowej na rozwój rolnictwa. Rolnictwo musi przystosować się do tego oddziaływania, przyjąć je i wykorzystać do dynamizacji własnego rozwoju. Industrializacja — jak mówi prof. Baade — i rozwój rolnictwa to nie alternatywy, lecz dwie strony tego samego procesu, warunkujące i wspierające się wzajemnie. Podobnie jak rozwój rolnictwa jest niezbędną podstawą industrializacji, tak też industrializacja jest niezbędną podstawą rolnictwa. Wszystko co się obecnie robi dla poznania mechanizmu oddziaływania i związków procesu industrializacji i rozwoju rolnictwa jest odzwierciedleniem realnych potrzeb tego typu badań. W pracy zawarto niewielki wycinek tej pasjonującej problematyki.

Franciszek Tomczak